

ў граматычным ладзе многіх развітых літаратурных моў, і якія ў абагуленым выглядзе могуць быць вызначаны як працэсы «сцяжэння», «кандэнсацыі», «апрошчання» сінтаксічных структур. Інтэнсіўнасць працякання гэтых працэсаў выклікаецца «патрэбнасцю ў лаканічных і ў той жа час наглядна-выразных формах выказвання — патрэбнасцю, якая ўзмацнілася ў наш час дзякуючы паскарэнню тэмпу жыцця і актывізацыі яго грамадскага пачатку»⁶.

¹ Иванчикова Е. А. О развитии синтаксиса русского языка в советскую эпоху.— У кн.: Развитие синтаксиса современного русского языка. М., 1966, с. 18.

² Акимова Г. Н. Новые явления в грамматическом строе современного русского языка.— Русский язык в национальной школе, 1980, № 5.

³ Гавранек Б. К проблематике смещения языков.— Новое в лингвистике, вып. VI: Языковые контакты. М., 1972, с. 107.

⁴ Гл.: Шмелев Н. Д. О семантических изменениях в современном русском языке.— У кн.: Развитие грамматики и лексики современного русского языка. М., 1964, с. 16.

⁵ Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове).— М., 1972, с. 234.

⁶ Иванчикова Е. А. Адзнач. работа, с. 14.

М. Л. ЗУЕУ

ПАРАНАМАЗІЯ Ў ТВОРАХ СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Паранамазія* як стылістычная фігура, сутнасць якой заключаецца ў свядомым збліжэнні слоў, што маюць гукавое падабенства, але розны сэнс, у сучасным мовазнаўстве разглядаецца па-рознаму. Часта яна лічыцца суадноснай з параніміяй. «У стылістыцы,— адзначае Ф. П. Філін,— паронімы з'яўляюцца асобнай фігурай — паранамазіяй»¹. Некаторыя даследчыкі сцвярджаюць, што паранімія і паранамазія — дзве самастойныя з'явы ў мове. Для параніміі, у прыватнасці, «характэрна каранёвая роднасць сугучных слоў» і «наяўнасць гнёздаў моўных пар»². Што да паранамазіі, то, згодна з поглядамі адных вучоных, яна назіраецца пры фанетычнай блізкасці рознакарэнных, але сугучных слоў, ад розных усяго толькі адным якім-небудзь гукам ці складам. Другія даследчыкі пад паранамазіяй разумеюць наогул «любыя гукавыя падабенствы слоў»³. На нашу думку, паранамазіяй усё ж мэтазгодней лічыць менавіта рознакарэнныя (але блізкія ў фанетычных адносінах) словы, якія адрозніваюцца гукам або складам у корані, або афіксе. Калі разглядаць паранамазію як любыя гукавыя падабенствы слоў, то аб'ём яе занадта пашырыцца. За любымі гукавымі падабенствамі ў лінгвістычнай літаратуры зараз замацоўваецца тэрмін «паранімічная атракцыя».

Стылістычныя функцыі паранамазіі яшчэ амаль не вывучаліся. У беларускім мовазнаўстве наогул няма спецыяльных прац, у якіх разглядалася б стылістычнае выкарыстанне гэтай фігуры. Зусім не даследавалася паранамазія як прыём стварэння гумару і сатыры. У артыкуле ставіцца задача на матэрыяле твораў сучаснай беларускай літаратуры разгледзець найбольш тыповыя прыёмы выкарыстання паранамазіі.

Пісьменнікі, свядома збліжаючы блізкія паводле гучання словы, дасягаюць пэўнага стылістычнага (найчасцей — камічнага) эфекту. Нечаканае сутыкненне сугучных, але розных па семантыцы слоў, стварае пэўную стылістычную экспрэсію ў сатырычных і гумарыстычных вершах. Напрыклад: Складаю прытчы павучальныя, пішу сцэнарыі вянчальныя. Паэмы тронна-велічальныя і электронна-вылічальныя. (В. Вітка. Падрадчык); З усіх сусветных кніжных скарбаў любіў ён толькі кнігу скаргаў (П. Сушко. Адналюб); Такуе крытык, Атакуе. Ды думку я таю Такую (Р. Барадулін. Перакананне Пятра Прыходзькі).

Абыгрыванне паранамазіі з мэтай дасягнення лёгкай усмешкі, жарту характэрна і для беларускай дзіцячай паэзіі: І на балконе глядачы

Дрыжалі, Моўчкі гледзячы, як важна ў партэры Сядзелі дзве пантэры (Р. Барадулін. На прэм'еры); Каля лесу бегла Ліска, А насустрач Лісцы Лыска (Р. Барадулін. Ліска і Лыска); Вось у нас выдатніца, Да навукі здатніца. У шэрай цяцёркі па пісьму пяцёркі (В. Вітка. Цяцёрка); Я пад першы парог — А мне з хаты — пірог (В. Вітка. Дударык). Выкарыстоўваюцца сугучныя словы (параномасы) ў скорэгаворках (Калі ў торбе Кобра — Гэта вельмі добра (В. Вітка. Кобра), кароткіх сатырычных мініяцюрах (Калі б ён не піў прапіваючы, Жыў бы, відаць, прыпяваючы. А ён дык усё спалучае: Адразу і п'е, і спявае (Р. Лазуркін. Спалучэнне), пародыях, эпіграмах (Той уласны сказ бракуе. Той да славы шлях брукуе (Р. Барадулін. Як трапіць на прыём). З дапамогай паранамастычных слоў могуць перадавацца рознастайныя адценні камічнага — ад дабрадушнага гумару, да з'едливай сатыры і сарказму: Цячэ гаворка, як віно. І да відна Дна не відно (Р. Барадулін. Слова ў застоллі Геворга Эміна); Не будзь толькі хцівы і хіжы, Помні, што блат — твой брат. Як будзеш хапаць сабе пыжык — Хапай мне такі ж акурат (В. Вітка. Дэман — спакуснік).

У каламбурную гульню фанетычна падобных, але не аднолькавых па сэнсу слоў могуць свядома ўключацца прозвішчы персанажаў. Прыклад такога абыгрывання сугучных слоў маем у наступным дыялогу. Курбатаў. Аферысты бываюць розных калібраў. Калібераў. Што? Курбатаў. Я кажу, таварыш Калібераў, што аферысты бываюць розных калібраў» (А. Макаёнак. Выбачайце, калі ласка). Свядомае сутыкненне ў рэпліцы пракурора Курбатава прозвішча Калібераў і сугучнага з ім агульнага назоўніка калібраў выяўляе сатырычна-адмоўныя адносіны Курбатава да несумленнага чалавека і махляра Каліберава. Аналагічны прыём выкарыстоўваецца ў камедыі Э. Валасевіча «З носам». Жонцы старшага ветэрынара ўрача абласнога ўпраўлення Прузыне не па душы яе імя: «Зусім другое — Мацільда, Венера, Псіхей! Гэта ж чудоўна!.. Я і прозвішча сабе змяню. Якая ж я Круціла? Шэрасць. Няхай хоць бы Круцілло! Нешта ад французскага». Не падабаецца мяшчанцы і імя па бацьку — Нічыпараўна: Прузына... Напалеонаўна! Во гэта — шык!» У адказ ёй гучыць рэпліка мужа: «Ну добра. Хай будзе пшык. Давай есці».

Пэўны стылістычны эфект, як паказваюць прыклады, дасягаецца паранамастычнымі словамі. Прозвішча, якое з'яўляецца адным з параномасаў, ужываецца з адценнем лёгкага гумару ў сяброўскіх эпіграмах: «П'ём, як з карца... За нязломнасць духу. Амін. За жонку... За шчыруху ў руху! Эмін» (Р. Барадулін. Слова ў застоллі Геворга Эміна). Прыкладам стылістычнага скарыстання паранамазі можа служыць наступны дыялог з камедыі К. Крапівы «Брама неўміручасці»: «Дабрыян. А як вас зваць? Калгасніца. Прозвішча Лапата. Ну, пішучь — Лапато. Гэта як бы далікатней. А завучь Алена. Алена Максімаўна».

Сустракаюцца выпадкі, калі адным з параномасаў з'яўляецца агульны назоўнік, а другім — уласны, што абазначае геаграфічную назву. У кнізе «Колас расказвае пра сябе» М. Лужанін прыводзіць наступны эпізод з жыцця народнага пісьменніка: «Канстанцін Міхайлавіч узяў даволі старую кнігу «Список населенных мест Минской губернии» і доўга смяяўся, што назвай «Ляхва» занята больш за дзве старонкі дробнага друку. «Няўжо ў тых мясцінах нашаму брату была такая лафа? Усе гэтыя Ляхвы не так далёка ад Лунінца. Там жа тулілася і першае месца майго юнацтва — Люсіна. А я не сказаў бы, што там вялікая лафа». Выкліканыя назвай вёскі Ляхва асацыяцыі сугучнага, але не роднаснага слова лафа (з размоўным адценнем у значэнні «выгада») з'явіліся «матэрыялам» для каламбура.

Увогуле ў творах беларускай літаратуры досціп, вострае слова, рознага тыпу абыгрыванні лексіка-фразеалагічных сродкаў мовы — з'ява даволі пашыраная. Гэта ў пэўнай ступені тэндэнцыя, агульная заканамернасць мовы мастацкіх твораў. Слушна адзначаецца, што, «многія ге-

рої п'ес савецкай драматургіі 70-х гадоў дасціпна гавораць, надаюць сваім рэплікам форму саркастычных сентэнцый, жартоўных і парадак-сальных выказванняў»⁴. Прыкладам выкарыстання сугучных слоў можа служыць наступны ўрывац з камедыі Н. Гілевіча «Не кажы «гоп...» Кандыдат у аспіранты Пацяруха чытае «абноўленыя» ім народныя прыпеўкі жонцы дацэнта Кутаса і домработніцы Ганне Піліпаўне». Пацяруха (разгублена-вінаватым голасам). Алена Змітраўна! Даруйце, калі ласка! Гэта стары варыянт праскочыў... Дазвольце, я пачну спачатку. Алена Змітраўна (іранічна ўсміхаючыся). Калі ласка... Ганна Піліпаўна. Глядзі ж, каб і зноў які стары вар'ят не праскочыў. Востры сатырычны эффект супраць тых, хто несумленным шляхам імкнецца трапіць у інстытут і хто ім дапамагае, ствараецца з дапамогай параномасаў у наступным урыўку. Дацэнт Пусці-Павалюся пытае на экзамене абітурыента Аскольда: Што трэба ўзяць для вокісу — па логіцы? (Аскольд маўчыць). Скажыце: «Купрум-о! Ну! Аскольд. Цукрум-о! Пусці-Павалюся: Не цукрум — купрум! Цукрам чай салодзіцца, А гэта ж вокісы!.. (Н. Гілевіч. Формула іржавіны).

Камічны эффект узнікае, калі адно з сугучных слоў, якія ўтвараюць паранамазію, з'яўляецца словам іншамовнага паходжання: «Карчмарка. То, можа, з дарогі пан чарачку гарэлкі загадае — пагрэцца. Быкоўскі. Шампану прошу бутэльку, чыстага французскага шампану, і закусіць — сігі вяндзонай ў цябе ёсць? Карчмарка. Жартаўнік вы, пан Быкоўскі, просіць чаго няма. Я і з роду не чула, каб фігі вяндзілі. Быкоўскі. Не фігі, а сігі, рыба такая... (шырока разводзіць рукамі). Кіт! (В. Вітка. Шчасце паэта). Эфектыўна сутыкаецца слова іншамовнага паходжання і ў наступным урыўку з аповесці З. Бядулі «Салавей». Пан Вашамірскі, пачуўшы мастацкі свіст Сымона, запляскаў у далоні і, як у парыжскім тэатры, закрываў: «Біс!» (Слова біс ні для каго не было зразумелым). А як жа, яснавяльможны пане, акурат бес!» — уставіў эканом. «Маўчы, галган!» — крыкнуў пан. Уступаць у паранамастычныя адносіны можа таксама крылаты выраз і фанетычна падобныя да яго словы. Напрыклад: Кузьміч. У мяне ўнук — ад Фроські, да чаго паскуднік, а на кожным слове... па-загранічнаму: момэнта морэ, момэнта морэ. Гэта па-іхняму, лаві выпадак, не спі, маўляў... пакуль не пасадзілі. Максім (Налівае сабе зноў). Ну, дзед, за ўнука і за маменты ў моры!» (А. Пётрашкewіч. Укралі кодэкс). Лацінскі выраз temento mori (помні пра смерць) у рэпліцы Максіма дасціпна абыгрывацца, у выніку — ствараецца жарт, гумарыстычны эффект.

У мастацкіх творах з дапамогай параномасаў дасягаюцца «своеасаблівыя» «пералівы» формы і зместу ў слове»⁵. Напрыклад: Як не сама літаратура, Дык час ёй зробіць добры лад. І для халтуры на хаўтуры Не паскупіцца на разрад (М. Лужанін. Як нараджаўся новы свет). Адным з тых, хто ў мастацкай літаратуры па-майстэрску валодае «пералівамі» формы і зместу, з'яўляецца Р. Барадулін. У яго моватворчасці сатырычны ці гумарыстычны эффект часта ствараецца нечаканым супастаўленнем у кантэксте параномасаў. Прыклады: Шаноўны прафесар! Адкіньце кульбу! Чытайце лозунг: «Усе на бульбу!» (Р. Барадулін. Усе на бульбу!); Ціск можна збіць з панталыку, як нама, Чорнай ароніяй З дачнага ўчастка, Можна таксама — Светлай іроніяй! (Р. Барадулін. Карысная парада). Зрэдку сустракаюцца ў мастацкай літаратуры выпадкі адначасовага выкарыстання параномасаў і амафонаў: Сіл патрабуецца для справы трошкі. Як, скажам, са стала падмесці крошкі, А бюракрат з ёй гэтак валаводзіць. Як быццам па загону вала водзіць. (П. Сушко. Валавод). Часам у мастацкіх творах параномасы могуць утвараць так званую «унутраную рыфму»: Даў сабе сурок Зарок — Болей не лічыць сарок. (Р. Барадулін. Як сурок лічыць сарок?). Сутыкненне побач такіх слоў стварае моўны каламбур, гульню слоў.

Некаторыя вучоныя лічаць разнавіднасцю паранамазіі нечаканыя свядомыя перастаёўкі («перавёртванні») гукаў, слоў у адносна невялікіх кантэкстах. Напрыклад: Добры госць Есць, што ёсць. У благога свая

чесьць: Што ёсць — не есць. (В. Вітка. Добры госць); Усяк бывае, і жабрак пану грош кідае... Дзе наша не прападала. Прапала вяроўка, прападай кароўка. (Л. Радзевіч. Блуднікі). Тут у каламбурную гульню слоў уступаюць апошні кампанент фразеалагізма «дзе наша не прападала» і аднакарэнныя з гэтым кампанентам дзеясловы прапала, прападай у складзе прыказкі. Усё ж такія выпадкі да паранамазіі могуць быць аднесены толькі ўмоўна.

Паранамазія ў лінгвістычнай літаратуры слухна называецца цікавай стылістычнай фігурай⁶. Яна ўжываецца ў розных стылях мовы, але асаблівае пашырэнне набыла ў мастацкай літаратуры, дзе з'яўляецца адным з дзейсных і эфектыўных прыёмаў стварэння гумару і сатыры.

¹ Филлин Ф. П. Слово и его значение.— Русская речь, 1980, № 3, с. 80.

² Вишнякова О. В. Паронимы современного русского языка.— М., 1981, с. 44.

³ Бельчиков Ю. А. Параномазия.— У кн.: Русский язык: Энциклопедия. М., 1979, с. 199.

⁴ Винокур Т. Г. О языке современной драматургии.— У кн.: Языковые процессы современной русской художественной литературы: Проза.— М., 1977, с. 336.

⁵ Минаева Л. В., Феденев В. Б. Паронимия в языке и речи.— Вопросы языкознания, 1982, № 2, с. 54.

⁶ Гл.: Щербина А. А. О некоторых приемах «заострения слога».— Русский язык в школе, 1975, № 3, с. 80.

Н. А. АВЛАСЕНКО

ОБРАЗНО-МЕТАФОРИЧЕСКОЕ ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ СЛОВСОЧЕТАНИЙ С НАРЕЧИЯМИ

Образное функционирование слова связано прежде всего с развитием в нем дополнительных смысловых оттенков, которые реализуются в словосочетании или более широком контексте. Нарушение общезыковых системных связей слова создает метафорический его смысл. Образность, метафоры основана на индивидуально-авторском восприятии действительности. «В метафоре резко выступает строго определенный, единичный субъект с его индивидуальными тенденциями мировосприятия»¹. Следствием метафорического словоупотребления является экспрессия как оценочная категория, которая дает эстетически переживаемое «приращение смысла», воздействует на читателя своей образностью, потому что «слово является одновременно и знаком мысли говорящего и признаком прочих психических переживаний, входящих в задачу и намерение сообщения»². Важно выразить не только свое, авторское понимание какого-либо явления, но заставить сопереживать с ним читателя. В данной статье рассматриваются грамматические особенности, изобразительные возможности и функциональная специфика словосочетаний с метафорическими наречиями, имеющими форму на -о/е в текстах художественных произведений — прозе и поэзии. По словам А. И. Чижик-Полейко, «наречия с суффиксами -о/-е составляют основной массив экспрессивных, эмоциональных, характеризующих, живописующих средств этой части речи»³. Метафоричность наречий — это новая семантическая функция, которая появляется в результате употребления этих наречий в необычном словесном окружении, когда «одна и та же внешняя оболочка слова обростаёт побегами новых значений и смыслов»⁴.

Метафоризация наречий имеет свои особенности, которые заключаются в том, что признак наречия, употребленного в переносном значении, косвенно связывается со словом, обозначающим предмет (именем существительным). Связь наречия с именем существительным осуществляется через посредство прилагательных и глаголов, называющих признаки и действия этих слов. Прилагательное или глагол помогают метафоризации наречия, образуя единую смысловую метафорическую структуру. Следовательно, существительные в таких сочетаниях выпол-